

Neuspjeh pokušaja izlaska u partizane

Osvanuo je lijep, sunčan dan, srijeda, 27. avgusta 1941. godine. Već oko sedam sati pojavila se Zora Kovačević. Došla je po svoje stvari, da ih prenese kroz grad. Bila je namijana kao i uvijek, radonna kao da i ona ide u šumu. Ko da pomisli, kad je bude sreo, tako namijanu i vedru, da glavu već odavno nosi u torbi?

Oblavljati tako značajne i djetine opasne nedatke - kakav je svaki kojim se ovih, ustaničkih dana bave komunisti u našem gradu - i us te sav mijati od sreće, mogao je samo neko ko osjeća da se njihovim izvršavanjem ispunjava kao čovjek, neke kome oni pružaju prave životne zadovoljstvo. Zora je bila jedna od takvih naših drugarica, mladih komunista. Onakav njen izgled, kad je na nedatku, na njenih osamnaest godina, bio joj je najbolja zaštita od sumnjičavih pogleda brojnih ustaških agenata i doušnika.

U osam sati treba da budem preko Vrhnasa, ispod Oraha.¹ Odstoje polazi danas u partizane jedna grupa omladinaca - djaka i radnika. Majka ne zna još ništa. Mislio sam da će biti bolje da je o izlasku ne obavještavam sve do poslednjeg dana. Ako se već mora brinuti kad budem u šumi, zašto da se za to brine još unaprijed?

"Da se pozdravimo, mama. Eto, ja polazim. Ti već znaš kuda!"

Trudio sam se da tih nekoliko riječi izgovorim kao da je obavještavam o nekom nedeljnom izletu. Želio sam da joj i tako, svojim spokojstvom, olakšam rastanak.

Na te riječi ona je nastala kao ukopana. Preblijeđila, gledala me je nekoliko trenutaka kao da me nikada više neće vidjeti. Znala je da drugog izbora nemam, ali bilo joj je teško shvatiti, tako najjedanput, da je trenutak rastanka već došao.

"Zar već moraš?" - prošapta najzad drhtavim glasom, jedva čujao. - "Kako tako iznenada? Nisi mi ništa govorio. Zar ne možeš ostati bar još malo? Nisam te ni spremila za šumu!" A onda, povrativši se malo, i kao da se ponadala da se tu još može nešto izmjeniti, podiže glas: "Pa ti si moje dijete, ne može te tako..."

"Ne zadržavaj me, mama, kćeri!" - prekinuo sam je nervoznim, nešto povišenim glasom. - "Već me čekaju! Ide i Milić. Spremio sam sve što je potrebno. I Zora je to već odnijela preko Vrbasa."

Da mi ne bi mogla ništa odgovoriti, ljubila je i grlin. A onda se istrčala iz sobe i polasla. Na njeno: "Bratne, sine! I čuvaj se!" - dižem još jedanput ruku na pozdrav i odvratan: "Ne brini, mama! Bide sve dobro! Brzo ćemo se mi vratiti!"

Odlasim s odješanjam krivice. Duša me boli što sam onako nervozno reagirao na njeno prve riječi. Kako sam samo mogao misliti da će rastanak ispasti kako sam ga, sa svojih osamnaest godina, zamišljao. Morao sam je ranije o svemu obavjestiti.

Pomenuo sam joj, kako bi joj bilo lakše, da ide i Milić. Milutin Zubović-Milić je sin jedne njene dobre prijateljice i moj školski drug. Kad su njegovi roditelji da bježe za Beograd, predložio sam mu da ostane kod mene. "Ostavio ćemo lakše izaći u partizane" - govorio sam mu tada. I on se odmah s tim složio.

U dvorištu me prekrste majka Voje Tišme. Hvatajući se rukama za glavu, ona uplakana i izgubljena, počeo da kuka iz svog glasa: "Kuku, crni Vojine! Kuda vodiš mog Voju? Pa vas će uhvatiti prije nego što izađete u šumu!"

I Voje je, vidim, napravio istu grešku. Dvije godine mlađji od mene, za pokret je bio vezan više time što se družio s nama, nego ideološki. Tako je bilo i sada; kuda mi, tamo i on.

Samo da ovo nekako prebrodim, a poslije će - hrabrim sam sebe - sve ići lakše. Zbunilo me i ražalostilo bolno reagovanje moje i Vojine Majke. Izaći u šumu za nas je značilo izaći u slobodu. A za njih - poći u golemu nezvjesnost, ako ne i ravno u samu smrt.²

Vidjevši da se tu događa nešto neobično, susjetka, žena domobranskog podnarednika Mehića, pridje bliže ogradi našeg dvorišta. U stanu iznad njihovog stanovala je, sve do nedavno, Milićeva porodica. Mehići kao da su se dosjećali zašto je Milić ostao kod mene. I kao da su sa simpatijama gledali na nas. Pružam Mehićki ruku: neka i ona i njeni znaju kuda idem. I neka vide da imam povjerenje u njih. Već ih i na taj način u izvjesnoj mjeri vežem za nas.

izaći u šumu za nas je značilo isto što i izaći u slobodu, a za njih je to bilo isto što i poći u golamu nezavjesnost, ako ne već i ravno u smrt. 2

Vidjevši da se tu događa nešto neobično, susjeda, žena domobranskog podnarednika Mahića, priđe bliže ogradi našeg dvorišta. U stonu iza njihoveg stanovala je do nedavno Milićeva porodica. Mahići kao da su se dosjećali zašto je Milić ostao kod nane i sa simpatijama su gledali na nas. Pružam Mahiću ruku: neka i ona i njeni srodjaci kuda idu, i neka vide da imam povjerenje u njih. Već ih i na taj način našim u izvjesnoj mjeri vođen sa sobom.

Pod Grasinom, preko Vrbasa, nastiču drugove Voju Radišića, Milutina Zubovića - Milića i Voju Tišmu. Prvi je student a druga dvojica su gimnazijalci. Tu se upoznajem s Rincem Golalićem i Muharemom Plivcem. Oba dvojica su radnici. Nas sestrica izlaze kao danas u partizane. Tu su još Zora /sestra Mirka Kovačevića/ i Gordana Kovačević, učenice VI razreda gimnazije. Prepoznale su moje i Milićevu stvar, a sada hoće i da nas isprate. Pored njih i drugih iz partijske i skojevske organizacije, oko našeg izlaska su na ovaj ili onaj način angažovani, koliko znamo, još Mišo Stupar, Danilo Djidara i Nada Valentić, studenti, te Mirko Boban, Fahro Mahić, Mile Kresić i Hamzalija Galijašević, gimnazijalci.

Već je deset časova, a mi nikako da krenemo. Negdje je nešto zapelo. Postaje nam penalo i neugodno. Dok se drugi razgolišeni sunčaju i kupaju, mi u očelima već toliko vremena napadne strah na obali. Dovoljno je samo pogledati kako smo obučeni i obučeni, pa da se odmah shvati kuda smo naučili.

Nalazi neki mlađić na biciklu. Poznajom ga iz vidjenja. Radi u ^{Arhe} Gornović²ovoj ¹knjižari. Vozí polako, krivudá. Zagleda u nas

kao da nekoga traži. Tada mi pade na pamet da i ja na biciklu još jedanput trknem do obućara. Kada sam jutros bio kod njega, još nije bio završio popravku mojih zimskih cipela. Možda ih je do sada poprijemio? Nisam se prevario. Dok ih oblačim pitam se šta ću sa plitkim cipelama. Ostaviću ih kod njega, neka i njih popravi. Nekome će, na kraju, dobro doći.

Skoro će i poćno, a mi smo još uvijek na istom mjestu. Pred oči mi stalno izlazi mati. Prekorjujem sebe što joj nisam pružio mogućnost da me ona sama opremi za šum i učini sve drugo što ^{je} smatra da joj u takvoj prilici materinske dužnost nalaze. Povrijedio sam je ponašajući se kao da je ona u svemu ovome sasvim suvišna, kao da mi ni u čemu nije mogla biti od pomoći.

Saznajemo da nećemo još uskoro krenuti. Ujedno dobijam poruku od majke da avratim još jedanput do kuće, ako mogu. Čim me je ugledala nudi mi se jelom. Dok ručam, ona me posmatra. S vremenom na vrijeme prisjeti se nečega, pa me savjetuje. Mirna je i pribrana. Ne liči na sebe od jutros. Sada i ona hoće svojim raspoloženjem da meni olakša rastanak.

Najzad, oko četrnaest časova, krećemo. Na većem ili manjem rastojanju slijedimo jedan drugog. Na čelu je Rizo, a ja odmah iza njega. Malo me čudi ^(to izlazi iz grada) ~~da tako~~ ^{često} dana, na očigled mnogih, neobično obučenih za ljetnje doba, svaki sa nekakvim zavešljajem, ~~izlazi~~ ^{iz grada} u rastegnutoj ali ipak lako uočljivoj koloni. Ranije sam zamišljao kako će naš izlazak biti na neki način prikriven. Ne znači li to da sam možda precejenjivao snagu neprijatelja? I ne pokazuje li se ovako naša snaga i koliko je stanovništvo ^(na našoj strani) uz nas?

Neko vrijeme, držeći se malo po strani i podalje, pratilo su nas Zora i Gordana. ^u Sada su zastale i prate nas samo pogledom. Često

eto se odvraćamo i svaki put nanovo opraštamo i od njih i od Banja Luke. Svi smo uvjereni da se ne razdvajamo za dugo. Sa onim koji ne izadju uskoro za nama, brzo će se vidjeti ponovo u Banjoj Luci. Crvena Armija će brzo zaustaviti Švabe i potjerati ih nazad. Kada je Hilićeva porodica polazila za Beograd, savjetovao sam ih da ne nose zimske kapute. Vjerovao sam da će se ^{tada} moći vratiti u slobodnu Banja Luku, još prije zime.

Vrbaš i naši su ostali daleko iza nas. Ne vidimo ih više. Idemo nekim cokacima i stazama, pored bašta i voćnjaka. Neki mladici trese šljive i ja se saginjem za ponekom od onih što su pale na put. Kod posljednjih kuća izlazimo na ulicu. Penjući se odazdo iz grada, uz potok, one se tu i završava. Dalje idemo putem koji se odvaja od potoka i naglo penje uz prve obronke Starčevice. Raslije jedne okuke, iza koje se izgubi Banja Luka, počeo blag uspon. Na tom delu puta mene i Rizu stiže glas da se stane i čeka.

Iza jednog šuma, poviše puta, zapravo puteljka, otičemo naše zavešljaje i sjedamo. Uskoro počeo i noka kišica. Ispod trenč-kota iza nas vidnjaku. Skidam je i dajem Rizi.

Čekanje se otegle. Rizo je sve nervozniji. Predlaže mi da podjemo još malo naprijed. Kada je zadnji put polazio u šumu, kaže, tamo je, pored puta, sakopao revolver. Nema do tamo ni dvjestatrista metara. Tako, uzgred, saznajem da mu je ovo šesti pokušaj da ^{u njegove ideje} zađe u partizane. Odvraćam Rizu od toga da ~~idemo~~ ^{idemo} još naprijed. Mi smo na čelu grupe. A ni sada ne vidimo nikoga od naših. Svi su se nekuda posklanjali. Ako krenemo još malo naprijed, izgubićemo sasvim vezu sa ostalim.

Vrijeme kao da se zaustavilo. Sada sam i ja zabrinut. Rami-
 je sam zamišljao kako će izlazak teći glatko, po nekom precizno ut-
 vrđenom planu. Nisam znao da je ^{filo uo ranije} neka pri tome imao ikakve teškoće.
 Zato mi ono što je malo prije rekao Rizo nikako ne ide u glavu. Ne
 mogu shvatiti da se može stići dovdje, a da se ipak ne napije iznaci
 u šumu. Pred nama nema više nigdje neprijatelja. Pa što nas, onda,
 može natjerati da se vratimo nazad, u grad? Činjenica da se to Rizi
 već nekoliko puta demilo potvrđuje, međjutim, da tako nešto ipak
 postoji. Pa i situacija u koju smo sada zapali pokazuje da na našem
 putu do partizana postoje i neke "nevidljive" prepreke. One kao da
 višestruko opasuju grad i idu naruku neprijatelju i njegovom nasto-
 janju da nam spreči izlazak. Neke su i u tome što moramo ići orga-
 nizovano. Pa iako smo, eto, izašli iz grada, vezani smo za njega i
 dalje brojnim brojnima nitima. I sada ne možemo da se odvojimo od
 njega, kao što leptiri ne mogu da se odvoje od svetiljke u noći.

Predlažen Rizi da se vratimo malo nazad, do okuke, da vidi-
 mo šta se to dole događa, zbog čega se toliko čeka. ^{Rizo} Nije stigao ni
 da odgovori, kada čujemo kako neko odaziva Plivca. Ubrzo zatim
 pojavio se iza okuke, na putu, nekakav čovjek. Kad nam se približio
 prepoznajem u njemu onoga mladića što je dolje, kad smo prolazili
 pored njegovog vođnjaka, tresao šljive. Rizo ga poznaje, ali ne baš
 najbolje. Mislimo da ima nekakvu poruku od naših, čim doziva Pliv-
 ca. Ipak smatramo da je bolje, za svaki slučaj, da mu se ne javimo
 odmah. Propustićemo ga da prođe pored nas, ne mora vidjeti da smo
 se bili sklonili s puta. Pošto nas je prošao, nije išao još mnogo,
 kad zastade i počeo ponovo dozivati Plivca. Mi smo već išli na put
 i polako idemo prema njemu. Kako mu se niko nije odazivao, on se
 okrenu i pođe nazad.

*T Rizo je poljigao. Zavrsti se mnom,
nisu mi preusali da ga gonu. Miti je, pak,
policajac stigao da pima za njim*

7

"Što tražiš Plivca?", upita ga Rizo. Mladić se malo zbuni. Maločas je prošao gore, skoro trčeći, ali nikoga nije prestigao. Otkud sada mi tu? Najzad progovori: "Traži ga naša mati".

Nema, dakle, nikakve voze s našim. Moramo sam vidjeti šta je to dole zapelo. Znaćina se nekako sporazumjevamo, iz mladićevih ledja i polezimo dole. Iden prvi, sa mnom je mladić, a Rizo nekoliko koraka iza njega. Nismo šrešli ni desetak metara, kada se iza o-kuke pojavi jedan policajac s puškom na gotovu.

"Bježi Rizo", povikah u istom trenu. Ali nisam uspio ni da se sasvim okrenem, a kamo li i potrčim, kad mi se na ledjima nadje mladić. Pokušavam da ga se nekako oslobodim, ali ne mogu ni ništa. Mojih je godina, ali je znatno razvijeniji i uz to još u povoljnijem položaju: obuhvatio me je preko mojih spuštenih ruku. U to pri- stiže i policajac. Obadvojica su malo i iznenađeni. Pošli vjerova- tno u izviđanje, mladić kao prethodnica a policajac dosta pozadi njega, nisu se nadali da će in neko sam uletjeti u šake. Uz to još ped dalje od graday usamljeni, nisu mogli biti sigurni da i sami nešto pasti u neku našu klopku. Zato su me žurno potjerali dole. Nisu me čak ni pretresli. A nisu imali ni čime da me vežu. Zato mi je poli- cajac čvrsto upro pušku u ledja.

U momentu kad mi je mladić okešio na ledja pred oči mi je izašla mati. I poneva sam čuo riječi Vojine majke: "pa vas će uhva- titi prije nego što izađjete u šumu". A kada su me poveli dole, po- mislio sam na to šta me sve čeka u policiji. Kako će sve to proživ- ljavati majka? I za nju, kao i za mene, bolje je da me odmah ovde ubiju. Dovoljno je samo da potrčim i policajac će mi pucati u ledja.

Da, ali možda bih mogao i pobjeći? S desne strane puta je oštra strmina. Realije stotinjak metara ona se završava u potoku,

ku. Treba se naglo baciti na tu stranu, prebiti se kroz uzak po-
jas džunja i sjuriti se dole u potok, a zatim bježati uz njega
ponovo gore, na Starčeviću. Samo treba raditi brzo. Dok su ova
dvojica zbunjena iznenadnim lovom. I dok su još u strahu da im se
i samim nešto ne dogodi.

Nisam promišljao mnogo. Kao iz katapulta izbačen, zbacuju-
ći istovremeno trenčkot sa sebe, bacam se naglo udesno. Trenčkot
je sigurno još u zraku, ispred policajca, a ja već glavačke udesem
u džunje. U momentu kada sam se pridizao, da bi se u drugom skoku
sjurio dole, na leđima mi se opet nadje onaj mladić. I ovaj put
je uspio da svoje ruke sastavi oko mojih. S njim na leđima bacam
se preko glave niz strminu. On širi noge i pokušava da zaustavi
naše kotrljanje. Ja napinjem svu snagu da to kotrljanje ubrzam.
Uz to činim sve, kada na njega dolazi red da se nadje podi mnom,
da ga što više nagnječim. Mislim da njegovo nastojanje da me za-
drži ne može biti nikako tako snažno kao moje da mu se otrenem.

Prešli smo tako već pola puta do potoka. Tada nas zaustavi
neko drvo, baš kada sam se nalazio ispod mladića. Uspevam nekako
da jednu ruku savijem u laktu. Palcem mu nekako pritišćem grkljan.
On doziva policajca i ne popušta. Pošto od džunja nije mogao vi-
djeti dobro šta se to zapravo događa, policajac je nekoliko tre-
nutaka oklijevao. Nije me pretresao, ne može biti siguran da nisam
naoružan. Najtač, kada je vidjao o čemu se radi, policajac počeo
siloziti i povisima hrabriti mladića.

Kada je stigao do nas, sav je kiptio od bijesa. Imao je do-
sta vremena da ohvati koliko bi se pred svojim obrukao da sam mu
uspjeao ispred puške pobjeći. ^{(Sim je} Mladić ustaje sa mnom ^{poče mi odgovoriti} i
~~završuje da se ne vidi na zemlji. Tada, raskoračujući se iza~~
dok sam ležao potrbuške, nabijati kundakom, kao da hoće u zemlju

da me satjera, ^{i pluća} bubrege da odbije. Nadić se već vratio s konopcem, iz neke kuće odozdo, a on nikako da iskali svoj bijes na meni. Najzad, pošto se i sam zamorio, i uvjerio da me je onesposobio za bilo kakvo bjegstvo, naredi mi da ustanem. Pošto su me vezali, istjeraše me gore, na put.

Policajac se još nije smirio. Naprevimo nekoliko koraka, pa mi zarije cijev u rebra, uzvikujući: "ti meni da pobjegneš"! Ali ne bole toliko njegovi udarci koliko pomisao na majku i njene muke kada sazna da sam im pao u šake. I kada bude mislila šta se mnom rađa da bi mi iznudili ono što ih interesuje.

Do okuke je još dvadesetak koraka. Ne mogu da vjerujem u ono što vidim. Iz grmlja, od potoka, ^{na samoj okuci} na put izlazi Vojo Radišić.

"Ruke u vis", prodera se više paničnim nego zapovjedničkim glasom policajac. U prvom trenutku nije se moglo znati s kakvom je namjerom Radišić izašao pred nas. Možda će sada iza njega neko povikati policajcu da on baci pušku i podigne ruke u vis. Ali neizvjesnost ne potraja dugo. Radišić podiže ruke. U jednoga je školske torbe. A u njoj su stvari s kojim je pošao u šunu.

Ne mogu da shvatim zašto ne bježi. Da li je moguće da ne zna šta ga dole čeka? Zar malo prije, dok su me hvatali, nije ništa čuo, ako već nije mogao i da vidi, šta se to oko njega događja? I kako je samo mogao onako neoprezno izaći na put?

Ali, zar sam ja maločas bio mnogo oprezniji? I zašto ja nisam poslušao Rizu? Da smo produžili još malo, ^{dalje} pa iskopali revolver, možda bi se mi dočepali policajca i njegove puške, a ne sada on nas dobjice? No šta vrijedi lupati glavu o tome šta je bilo i šta je sve moglo biti? Valja misliti na ono što je pred nama. Najzad, kada se bolje pogleda, šta vrijedi i o tome misliti? Sve je isuviše jasno.

Pošli smo u šumu. Nas dvojicu su uhvatili. Ja sam još pokušao bježati. I sada se zna šta nas čeka. Jedino što još možemo, i moramo, jeste: ne odati drugove, ne odati organizaciju

Vezani, jedan za drugog, ulazimo u grad. Idemo uzdignutih glava. Na usnama mi igra osmjeh ponosa i prkosa. Ako su nas uhvatili i vezali, nisu nas pobijedili. Našoj stvari možemo doprinjeti i našim držanjem. I to ne samo kada se našemo dole, pred islednicima, već i sada, dok nas vode, pred prolaznicima. To što nas tjeraju vezane, neće zaplašiti one koji su na našoj strani. Kada vide da mi nismo uplašeni, i sami će biti hrabriji.

Gledam pravo u oči svima koje susrećemo. Najviše ih ne može da sakrije izraz bolnog iznenađenja. To su oni koji nas vole i strahuju za našu sudbinu. Da se ne bi odali, oni najčešće - što ih ipak odaje - okoraju pogled, skreću s puta, ili žurno prolaze. Hrabriji nam uzvraćaju pogled i tako nas i sami hrabre. Ali ima i onih drugih. Neprijateljski nas presreću, zlorado nam se unose u lice, panju, osvrću se za nama, prijete. Nevelika grupa ide za nama i likuje.

Iz jednog dvorišta nakiprešta nekakav starac. Glas mu je jeziv, ludjački: "Ahaaa, eno ih... Ahaaa, to su oni što su noćas pucali... Ahaaa, to su oni što nam po noći ne daju mira"...

~~Ispružimo~~ Na jednoj kući, nešto niže, također s desne strane ceste, zalupaše prozorska krila. Stigao sam još da vidim djevojku koja ih je žurno zatvarala. Kao oparena, naglo je otkočila od prozora i nestala u zasjenjenom djelu sobe. Prepoznala nas je. Sigurno nas ~~očuđa~~, iz polutame, i dalje posmatra. Poznajem je iz viđenja, ^(Nada Čizmi) neki naši drugovi joj se udvaraju, ljeptica je. Već je vidim kako priđe našim što je vidjela. Cini mi se da me to već oni sami gledaju, pa se još više uspravljam i podižem glavu. Osjećam kako mi odnekuć nadolazi neka nova snaga.

Otkuda odjednomput most na Vrbasu? I policijska karaula pored njega. Kako tako brzo stigosmo? Ne sjećam se ničega od posljednjeg dijela puta. Kao da sam ga prošao u neakvom bunilu. Da li sam se tim nesvjesnim isključivanjem stvarnosti branio od nepodnošljive želji i užasne vstruštine, koje me muč^{su}la^{la} poslije onog kundačenja? Ili sam tako bježao od potisnutog, ali u dubini duše još uvijek prisutnog, ne sasvim savladanog straha pred onim što me ove čeka u policiji? Ili je možda podsvijest u tom snijevanju u hodn - dok sam bio obuzet romantičnim idejama o svom držanju pred prelatima - nalazila najbolji način za obnavljanje i koncentrisanje svih mojih snaga pred susret sa policijskim islednicima?

U prvoj prostoriji, ^{karaula} u koju se ulazi pravo iz dvorišta, ugledasmo Milu Eresića i Hamzaliju Galijaševića. Okruženi su policajcima koji ih tuku i nešto pitaju. Pogledali smo se tako kao da se ne poznajemo. Sa našom pojavom policijci se još više razbjesniše. Kao da su u nama vidjeli potvrdu za nešto što im ona dvojica poriču. Gurmuš² i nas u sredinu sobe, počeo po sve četvorici ^{Kundarića,} udarati kao pomaniteli. Tukli su nas kako je ko od njih stizao. Po-
smicima, pendrecima, cokolama. Po glavi, po licu, ovuda.

Glavni posao, kako im se čini, oni su već obavili. Uхватili su nas na dijelu, na putu za šum, sa stvarima. Nema tu zapravo šta da se poriče. Ima samo da se sastavi kratak zapisnik - ko je gdje, kako i sa čime uhvaćen - i potom da se stave potpisi na njega. Nedostaje im, dakle, samo jedna formalnost da bi im sav posao bio perfektan. Ne žele da nas tek onako sprovedu u glavnu policiju. Pa da im neko tamo, uzevši od nas i formalno priznanje, "pobere kajmak".

Da ne bi propustili pravi trenutak, i dali nam vremena da smišljamo kojekakve izgovore, kao i da ne bi gubili dragocijeno

vrijeme oko utvrđivanja svih pojedinosti - pošto iz glavne policije mogu svakog trenutka tražiti da nas tamo prebace - mislili su da je najbolje da odmah traže priznanje da smo pošli u šumu. Kada to priznemo nećemo moći da ne priznemo i sve ostalo. A da bi bismo već od prvog trenutka znali šta nas čeka ukoliko bismo mislili da in te možemo poricati, ^{snatrali} ~~smislili~~ su da je najbolje početi odmah sa batinama i ne prestajati s njima sve dok neko ne popusti i ne progovori.

"Pošli ste u šumu, majku vam banditsku! Priznajte... priznajte...", urlali su zakrvavljenih očiju.

Takav njihov nastup naveo me je da malo razmislim i o njihovoj situaciji. Dosada sam bio zaokupljen samo svojom i činilo mi se da ne može biti lošije nego što jest. Dok nas tako divljački, kao izbezumljeni, tako, počinjem shvatati da i oni imaju svojih problema. To što su uhvatili nas četvoricu, i što mogu uhvatiti još nekog pojedinca, ne znači baš tako mnogo. Neka veću vrijednost možemo predstavljati samo ako preko nas mogu doći i do naše organizacije. Ako u tome ne uspiju, [▼] vredićemo im toliko koliko danas u NDH vrijede četiri leša - dakle, ništa.

Ne znamo kako su uhvatili Kresića i Galijaševića i da li su našli nešto kod njih. A ni oni ne znaju kako smo nas dvojica uhvaćeni. Ali važnije od toga je ono što znamo. Naizgled sitnica, a znači mnogo. Često može biti presudno. Znamo da se ne "pozna" - Za to možemo zahvaliti policiji, što su nas, tako pod batinama, počeli saslušavati jednog pored drugog. To je naš prvi i većina dragocijeni poen u duelu sa policijom. Time je ona izgubila jedno pitanje na kome nas je mogla, da nas je saslušavala odvojeno, uhvatiti u kontradikciji. Saznanje da smo u jednoj tako važnoj stvari, već na samom početku, nadmudrili policiju, ulijevalo

nam je samopouzdanje.

Kada sam ranije razmišljao o svom položaju, ne misleći mnogo o položaju same policije, uvijek mi se činilo da, s obzirom na okolnosti pod kojim sam uhvaćen, ne mogu nikako poricati da sam pošao u šumu. Ono što mogu i moram, jeste poricanje povezanosti bilo s kim i bilo s kakvom organizacijom. U šumu sam pošao sam, nasumično, kao Srbin, da se sklonim od ustaša. Međutim, od maloprije, dok su me batinali da im priznam da sam pošao u šumu, počela je u meni sazrijevati misao da bi im i to mogao, pa i morao, takođe poricati. Otkrivajući svojim bijesom i izbezumljenostu strah da im to neću priznati upravo su me upozorili na mogućnost da im i to ne priznam. U njihovim rukama su batine. Ali ni one pravi gospođeri situacije. Mi znamo ono što oni ne znaju, a toliko bi htjeli da znaju. Od nas zavisi hoće li to ikada saznati. Ako se budemo držali čvrsto, pobijedićemo. Čak i ako nas ove pobiju. Jer nešto drugo ionako niko od nas - ni u kom slučaju - ne može ni očekivati. To što su navaliли odmah sa batinama ima još jednu dobru stranu. Daje nam vremena da razmišlimo o pitanjima koja nam sve mogu postaviti. I da nađemo na njih koliko toliko zadovoljavajuće odgovore.

Analiziram ponovo svoju situaciju. Sada vidim i neke svijetle tačke u njoj. I pored svega što se desilo, nalazim da sam imao i dosta sreće. Moje stvari, koje sam nosio zamotane u jednom čebetu, nisu otkrili. Ostale su u grolju iznad puteljka. Vojnički zovoj mi je bio u vindjaci. Nju sam dao Golaliću, a on je pobjegao. Čajkača, koju mi je to jutro poklonio Boban Mirko, spala mi je u onoj gužvi s glave i ostala u grolju pored puteljka. Policajac i njegov civilni pomagač vjerovatno je nisu ni uočili na mojoj glavi.

vojinglav

A i šta će in kad su uhvatili mene? Tada nisu mogli ni pomisliti da će, pored svega, morati da još dokazuju da sam pošao u šumu. A još manje da bi in i moja šajkača mogla sa to poslužiti.

Slabe tačke su mi u tome što su me na Starčevici vidjeli sa Galalićem, što sam pokušao bježati i što sam, usred ljeta, imao bakulje na nogama. Moram i za to naći neka objašnjenja.

Naravno, ne mogu se nadati da će mi bilo šta povjerovati. Ali moram imati neko objašnjenje kako sam se "slučajno" našao u njihovim šakama. Ako moja priča ne može biti baš mnogo ubjedljiva, ipak ne smije biti kontradiktorna, kako se ne bi mogla obarati bar sa formalne logike. Policija sigurno neće birati sredstva da iznuđi priznanja. Ali, ako se već mora trpjeti pritisak, lakše ću odoljevati ako imam celonac u nekoj koliko toliko logičnoj priči. U svakom slučaju takva priča otežava posao policije, sa njom ne mogu ništa izgubiti već samo dobiti.

U jednom trenutku, usred tučnjave, jedan policajac, kome je sve to dojadilo, baci iznenada svoj pendrek na pater, uhvati se rukama za glavu i pođe ka prozoru. Upirući pogled nekuda u daljinu, preko gomile ljudi što se skupila u dvorištu kavana, povika iz sveg glasa: "O Bosno, Bosno, ... li ti majku! Ma šta m' bi da ovdje dođem iz svoje lijepe Dalmacije!"

Ostali policajci, takođe već zamoreni, prestadoše sa batljanjem. Gledali su ga začuđeno, kao da se pitaju, šta mu to odjedanput bi. Iskoristio sam tu "pauzu" da ustanem sa patosa i obrišem krv sa lica. I dok sam još popravljao odjelo na sobi, otvorile se ulazna vrata i ja na njima ugledah svoju majku.

U opbi nesto tajac. Smiješim se na nju i mislim kada prije ću i stići. Svojim osmijehom hoću da joj kažem da ne brine, da poli-

cija zapravo ne zna još ništa. "To je moj sin", pokazuje ona rukom na mene. "Napolje, napolje", prodera se njih nekoliko, pošto su shvatili o čemu se radi. Dok su je gurali prema vratima stigao sam da joj još doviknem: "ne brini, mama.."

Policijske tog nenasadanog incidenta, i ujedno mlog predaha sa sve, policajci ponovo navališe na nas, ^{Bili su} objeći što se i dalje ponašamo kao nedužni. "Pravite se ljudi! Nećete da priznate da ste pošli u šumu! A u vreći nosite municiju za bandite!", prodera se jedan.

Kresića i Galijaševića su, dakle, uhvatili sa stvarima koje je trebalo da nosimo u odred. Kako će oni sada objasniti otkuda im one i kuda su s njima pošli? I kako čomomonas dvojica objasniti otkuda da se nedjemo na Starčevići baš u vrijeme kada su ovi uhvatili dole, u gradu, sa stvarima koje su namjenjene partizanima? ³

"Da, da, pošli ste u šumu! I Mirko Kovačević je bio s vama", ču se ponovo jedan policajac.

Što, pomislih, spasonosne ideje! Na Mirka Kovačevića se može svaliti sve, a da se klupko ne može od njega dalje odmotavati. Policijske ga ne može zgrabiti, da provjeri našu priču. Znamo da je u šumi, ali se možemo praviti da to ne znamo. Da li se to nekom inačice revnosnom doušniku učinilo da je vadio Mirka, a policija povjerovala da je danas silazio u grad? Ili policija samo blokira, kada ga pominje, računajući da nas može time zaplašiti i zbuniti? Svojedno, za nas je bitno da možemo objasniti otkuda onda tu ta vreća. A policija je sigurno sklona da povjeruje da Mirko ima veze s tom vrećom. Pogotovo što joj pozivanje na njega može u prvi mah izgledati i kao neka vrsta priznanja onoga glavnog što inače očekuje da joj priznemo. ⁴

"Pa Mirko Kovačević mi je dao vreću. Ali, kao što sam vam rekao, ja nemam nikakve veze s tim za što me sumnjate", razobirem Galijaševićev glas. I dok ga jedni privode stolu, da mu izjavu unesu u zapisnik, ostali nas ne prestaju tući. Toliko su se sumnjeli time da su sasvim zaboravili na uma šta se nas snaći čuti šta ko izjavljuje. Batine po nama pljušte, a mi se pretvaramo u uho i slušamo Galijaševićovu priču:

"Mirko poznajem iz vidjenja, iz gimnazije. Ali on je mnogo stariji od mene, ne spada u moje društvo i nikada nisam imao ništa s njim. Ne bavim se politikom, suviše sam mlad za to. Nisam znao da komunisti, a još manje da je došao iz Šume. To sve čujem sada prvi put od vas. Sreo me je na ulici i zamolio da ga biciklu poneseš ovu vreću put Gornjeg Šehera. Na putu će me sačekati neko od poznatih, iz starijih razreda, i uzeti je. Nije mi rekao njegovo ime. Rekao mi je da bicikl mogu zadržati i dan-dva voziti se na njemu. Tada će doći po njega, ili ćemo se sresti na korzu, pa će mi ga tada uzeti".

Dok ja i Radišić i dalje izvlačimo batine, Kresić se iskunjava što su ga uhapili. Ne poznaje Galijaševića. A i Galijašević je rekao da ne poznaje njega.

Sada tuču samo mene, a Voja Radišić priča. Ne poznaje nijednog od nas. Pošao je u selo, da traži šljiva. Roditelji su mu siromašni, pa je ponjao svoj stari veš da ga mjenja za šljive. Tako je naišao na mene i policajca, kada je iz potoka izlazio na put.

Najzad je došao i na mene red i ja im pričam svoju priču: "Bolestan sam pa mi je doktor propisao ove karbin pilule, što ste našli kod mene, i ujedno preporučio da što više šetam po prirodi. Tako sam gore, na Starčevići, u šetnji, sreo na putu onog čovjeka koji je pobjegao kada je ugledao policajca. Mislio sam da i on šeta

kao i ja. Tako smo stupili u razgovor. U to je naišao i onaj mlađić. Onaj čovek ga je nešto pitao, pa sam mislio da se poznaju. Meni je bilo vrijeme da se vratim, pa sam pošao nazad, u grad. Mlađić i onaj čovjek su išli iza mene. Kad nam je u susret naišao policajac, mlađić mi je skočio na leđa. To me je uplašilo. Čuo sam da su neki stradali samo zato što su bili Srbi. Pomislio sam da se to može i meni dogoditi. Zato sam pokušao da bježim. Sada vidim da sam pogriješio. Da je policajac htjeo, mogao me je zato odmah ubiti. Jasno mi je da sam sam kriv što sam zapao u ovakvu nepriliku".

Priče nisu bile bogata kakve. Ali nije nam preostajalo drugo do da ih se i nadalje držimo. Strahovao sam da im ne padne u šake još neko od onih koji su pošli s nama u šumu. Ili od onih koji su imali neki udio u organizaciji našeg odlaska. To svakako ne bi oslabašavali pred nama, pa bi nas sigurno uhvatili u nekoj kontradikciji. A ta bi im mogla poslužiti da se izvuku iz zatvorenog kruga u koji su upali s ubećivanjem u igru Mirka Kovačevića.

Prebacili su nas u Upravu policije. Tu mi se u lice unosi Blaž Gutić, upravnik policije. Bio sam sav iskojupan, izgreban, rasčupan, u modricama. To kao da je odgovaralo njegovim predstavama o partizanima. "Pogledajte kako izgledaju", obrati se on policajcima, kao da im predstavlja nekoga koji je upravo sišao iz šume i koji tako izgleda zbog toga što živi u šumi a ne zbog toga što je upravo prošao kroz njihove šake.

Novi me žedj, ali ne smijem da tražim vode. Pojim se da bi ih tako samo postekao na to da me muče žedju. A ona je i tako, već sada, nepodnošljiva. Kada je Gutić otišao, jedan policajac me ponudi s voćem. Primjetio sam da me posmatra sa izvjesnim nasosjećanjem. Popio sam iz njegovih ruku, nadužak, cijelu flašu od litar.

Na hodniku je i onaj mladić. Hvališe se onim oko sebe. Pokazuju čas na mene, čas na neki dio svoga tijela. Priča, čujem, kako se upravo vratio iz bolnice. Išao je tamo da ga pregledaju zbog povreda koje je dobio u hrvanju i kotrljanju sa mnom. Poslije mi je majka pričala da je u to vrijeme i ona bila ispred Uprave policije. Pratila nas je kad su nas prevođili iz policijske karanule na Vrbasu. Pokazujući joj na sebi neke flastere, zavijena mjesta i pocjepano odijelo objašnjava joj je: "Ovo mi je sve od tvog sina, a ti ga tu predstavljaš kao nekog mirnog i poštenog građanina". ^{4a}

U ćeliji sam sa Radišićem. Vezani smo jedan sa drugim. Tek sada, kad se sve svršilo, počinjem osjećati kako me sve boli. Ne mogu da nađem položaj u kome bi mogao ležati malo duže. Noć je već dobro odmahla, ali sna ni od kuda. Samo se okrećem. Radišić mi pri tome uvijek pomaže.

U neko doba noći Radišića odvedoše na saslušanje. Kad su ga vratili opet nas vezuju jednog sa drugim. Noću da ga pitam kako je prošao, ali on me preduhitri: "Znaš, ja sam Koloniću priznao da sam pošao u Šumu".

Gledam ga i ne mogu nikako da shvatim šta mi je rekao.

"Ali rekao sam mu da sam pošao sam i da nemam nikakve veze ni sa jednim od ostalih", požurio je da nastavi čim je vidjao kako sam reagovao. "Kolonić poznaje moga oca. Rekao mi je da će urediti sve da me zaštiti, ako sam pošao u Šumu. Inače, sve što mu budem ispričao, rekao mi je, ostaje između nas dvojice. Ne znam ni sam kako, ali, eto, ja sam mu povjerovao i priznao za sebe. Ali to nije ušlo u zapisnik, već izjava koju sam dao prilikom prvog saslušanja."

Mladji sam i nisam mislio da ću se naći u takvoj ulozi, da ja njega u noćnu podučavam. "Na prvom saslušanju moraš mi odmah

reći i Žurin da mu kaštan dok nisu došli i po mene - da si po njegovom nagovoru priznao nešto što nije istina. Smisljaj odmah kako ćeš mu objasniti zašto si tako postupio. Reci da si to učinio po njegovoj sugestiji, ne misleći mnogo, vjerujući da ćeš mu tako ugoditi. Pravi se sada naivan. Kaži da si poslije razmišlio o svemu i da si došao do zaključka da on sam - ako ti bude vjerovao da si pošao u Šumu - može zbog toga doći u neku nezgodnu situaciju".

Ukoro je red došao i na mene. Pričam svoju priču. ^{Ibrahim} Kolnarić me posmatra i ništa ne bilježi. Nejedanput planu: "ne što mi tu pričaš, majku ti tvoju. Priznaj da si pošao u Šumu. Sada mi je Radišić sve ispričao". Nisam se zbunio, kako je on očekivao. Sigurno da nije mogao ni pomisliti da je Radišić i meni sve ispričao. Kao da me se ništa ne tiče Radišićeva sudbina, ja mu mirno odgovaram: "ako vam je Radišić rekao da je pošao u Šumu, onda je to vjerovatno tako. On to najbolje zna. Ali to nema nikakve veze sa mnom. Za mene vam tako nešto sigurno nije mogao reći". Moje mirnoća i "nezainteresovanost" za Radišića ga je zbunila. Poslije izvjenog natezanja najзад je popustio i počeo da unosi u zapisnik moju priču. Nisam očekivao da će se to moje saslušanje tako završiti. ⁵

Pred čoru sam zaspao. Probudili su me glasovi iz susjedne ćelije. Dolazili su preko hodnika. Vrata na toj ćeliji kao da nisu zatvorena. Prepoznao sam glas Miše Stupara. Ne možemo da razabijemo šta pričaju. Ostali zatvorenici ga nešto pitaju, a Mišo im odgovara. Nas dvojica se zabrinuto gledamo. Ako su uhapili Mišu, šta može biti drugo nego da su prevelili organizaciju?

Dozivam kjučera. Tražim da idem u kućnik. Treba što pre iskoristiti priliku i pokušati uspostaviti kontakt s Mišom. U prolazu naše oči se u jednom trenutku ukrstiše. Bilo je to dovoljno

da se sporazumijemo. Iz mojih očiju je pročitao da je u nas sve u redu. Iz njegovih se moglo pročitati isto.. Tako se zabilježili još jedan poen u duolu sa policijom.

Čujemo kako sada glasnije, da bi ga i mi razumjeli, "objašnjava" onim u svojoj ćeliji: "Doišla policija jutro se rano našem ulicom. A mi, kao budale, uplašili se bez razloga i počeli bježati. Kada su oni to vidjeli, zapucali su na nama, mene raniše u nogu a onaj drugi pobježe. Kad vide o čemu se radi, sigurno će me pustiti. Doznije nam je pričao, kako su on i Djidara, kada su ugledali policajce, pomislili da ih je neko od nas prevalio, te da ovi idu po njih, pa su zato počeli bježati. ⁶

U ćeliju upada agent Čelo i naređuje da Radičića izvedu. Zenijak je podnarednika Nehića. Upravo je došao iz Beograda, gdje je radio u policiji. Nehić misli da ne voli NDH. Sa mnom i Milutinom Zubovićem je prenosio s stvari iz Zubovićevog stana u Nehićev, kako bi ih, pošto se useli tamože u prazan stan, ponovu unjeo u njega kao svoje, i tako ih sačuvao za Zuboviće. Kad sam ga ugledao ponadao sam se nekakvoj poruci od naših. Pa i kad me je sanarao, da mu priznam da sam pošao u Šumu, mislio sam da to čini da zavara one napolju. Pošto sam čutao, okrenuo me zidu i upro revolver u petiljak. "Priznaj da si pošao u Šumu - dere se na mene - inače ću pucati". Prevarili smo se, dakle, i ja i Nehić. Ali to me ne čudi ni blizu toliko koliko to da će se sve tako brzo i iznenada završiti.

Dok očekujem kuršum u glavu mislim da je to najbolji mogući način na koji će se to sve završiti. Eto, tako, iznenada. I bez nekog prethodnog mučenja i mrcvarenja. Možda mi Čelo ipak misli na taj način pomoći? Ali mjesto da puca, on me opetova. I kako je moglo upao u ćeliju, tako je i napustiti. Mislio je da mi na prepad iznudi priznanje. Kako sam mogao i pomisliti da bi nam mogao biti nakle-

njen jedan policijski agent? Grdio sam Radišića zbog naivnosti, a šta sam ja bolji od njega?

Poslije podne nas prevode u ustaške redarstvo. Njihovi agenti nas preuzimaju od policije. Istresaju pred nama vreću koju je nosio Galijašević. Razgrću već i sanitetski materijal i neke vojničke karte. Po patosu se masuše meci i zakotrijaše bombe. Povikaše: "Vidi, bombe, municija! Sada ste gotovi! Došli ste gde trebat! Sa nama nema šale! Nije ovo policija! Brzo ćemo o vama svršiti"! Dok nas tako pokušavaju zaplašiti i zbuniti već u prvom susretu s njima, pitam se da li im je Kolunić prenešeno što mu je Radišić priznao za sebe. Inače, Radišić se nije više viđeo sa njim i nije imao priliku da mu ono porekne. Ali, zar pitati se tako nešto ne znači i vjerovati u mogućnost da je Kolunić ono zadržao samo za sebe? A ukoliko je stvarno tako postupio, nije li to možda zbog toga što je Galijaševićev otac ^{Belin} ~~nekadašnji funkcionar~~ imao značajnu ulogu u činovničkom aparatu koga su ustaše uspostavile u Banjoj Luci? Pa ako smo mi krivi, kriv je i Galijašević!

~~U zatvorskom dvorištu je i neke stovarište benzina. Noć je. Nekoliko ustaša, koji su se kamionima vratili iz Lukonjić Grada, došli su po benzin. Pričaju iz svega glasa kako su tamo ubijali i palili. A onaj što im izdaje benzin prebica ih svaki čas grebetnim smijehom. - "Satjerati ih mi u jednu kuću, pa je podpaliti..." - "Haha, haha, haha..." - "Rada će ti jedna baba iz onoga plomona na vrata..." - "Haha, haha, haha..." - "A mi ti babu za ruke i za noge pa opet s njom u vatru..." - "Haha, haha, haha..."~~

~~Mi u ćeliji se stigli smo zid. Vrijeme sporo prolazi. Najzad se čuju koraci preko dvorišta prema našoj ćeliji. Ono od čega smo strahovali počinje se običinjavati. Njih nekoliko zaviruje~~

~~Kad' prozvon, jedan, da baterijom, ulazi u ćeliju. "Ahaaa, vidj, vidj kako su se skupili", obraća se onim napulju. I onda nam oštrot: "Zašto ste u zatvoru"? Ne uspijevajući da prikrijemo strah u glasu odgovoramo: "Ne znamo. Sigurno neka greška". Bojali smo se da će ga običav odgovor razbjesniti, a nismo mogli da smislimo ni nešto pametnije. Ali nije se na nama dugo izživljavao. Neposredno je ćeliju pre nego što smo se mogli oporiti. Zudovoljio se već time što je u našoj zapletenosti našao potvrdu svoje izuzetne moći i osobite važnosti.~~

Posedili su me na stolicu ispred stola. Za njim je Hakar, šef agenata. Omalen je, mršast i rošav, kao da je preležao velike boginje. Čuli smo da je pre rata, kao frankovao, proveo neko vrijeme u zatvoru zajedno sa komunistima. Kažu da je prošao kroz ondašnju policijsku torturu, pa su mu i igle zabijali pod nokte. Oko nas je posjedalo još nekoliko agenata. Pokušavaju me unakrsnim pitanjima dovesti u škrupac. Posebno insistiraju na preciznom odgovoru zašto sam pokušao bježati. Na moj odgovor, kakav sam već dao u policiji prilikom prvog saslušanja, odvrću da se u NDH ne progone Srbi. Ako se nekom Srbu ipak nešto desilo, onda je to stoga što je to zaslužio, što je nešto skrivio, a ne stoga što je Srbin. Izigravajući politički neupućenog i naivnog, ako ne i priglupog čovjeka, koji je lojalan novoj državi, potvrđujem da je zaista tako kao što oni kažu. Moj strah, kojim objašnjavam pokušaj bjegstva na Starčevići, priznajem, nema osnovu u stvarnom proganjaju i ubijanju Srba, već u "glasinama" o tome, kojima sam nažalost, kako se i u ovoj istrazi mogu uvjeriti, glupo nasjao. A da je policajac onda pucao, kao što je mogao, ostao bih već tada bez glave.

Pošto su se ova pitanja, koja su im tada mogla pasti na pamet, ponovila u nekoliko varijanti, unakrsna "vatra" je, poslije

Priglasio me
~~dvadeset minuta od njenog početka~~ počela jenjavati. Jedan po jedan agent je nekuda odlazio. Na kraju je neko pozvao i Makara, pa je i on izašao. Ostao sam sam u kancelariji. *A* u jednom momentu, za vreme saslušavanja, kada je Makar preturao nešto po ladici, vidjelo sam u njoj revolver. Sada bih ga se mogao dokopati. Ako se i ne bih mogao s njim probiti napolje, mogao bih svoju glavu predati neku ustašku. A u svakom slučaju mogao bih sebi pribaviti u datim okolnostima najlakšu moguću smrt. Takvu na kakvu sam mislio prilikom pokušaja bijegstva na Starčevići. Ali, nisam se ni ponjario na svojoj stolici. Ne smijem činiti ono što oni očekuju da ću svakeko učiniti. Bio sam siguran da me odnekuda posmatraju. I da je revolver prazan! Ono preturanje po ladici, kada sam ugledao revolver, bilo je smišljeno. Sključavajući praznim revolverom na njih sračio bih svu svoju desedecanju odbranu. Možda bih i nasjeo njihovom lukavstvu da nisu onoliko insistirali na objašnjenju zašto sam onda, pošto su me već uhvatili, pokušao bježati ispred same puške.

Namjesto u zajedničku ćeliju odveli su me u samicu. Za vrijeme "duela" sa Makarom i ostalim bio sam maksimalno koncentrisan. U onome što je bilo glavni predmet tog "duela" osjećao sam nadmoćnost u odnosu na njih. Skoro sva njihova pitanja promatrao sam i pre nego bi ih do kraja izgovorili. Odgovarao sam im mirno i sa takvim izrazom na licu kao da smatram sasvim opravdanim to šta me sve pitaju - jer "staklo" je sa toliko "okolnosti" koje ih "navode" na to da posumnjaju u mene - i kao da stvarno vjerujem da sam pred nekim koji me slušaju sa puno razumijevanja, a ne pred krvnicima koji u *svakom* trenutku izigravaju finoću kao i ja naivnost. Ali, kako ću proći sa Begejevskim? Pribojavan se neminovnog susreta s njim. Bjelegardojao je. U bivšoj Jugoslaviji bio je šef antikomunističkog otdjeka u banjalučkoj policiji. *Čuvao me od svih.* Taj sigurno ima više

Bogojevski izigrava uljudnog i kulturnog čovjeka. Razumije svoju situaciju, ali i jo tresta da razumijem njegovu. Ne bi trebalo da pravim nepotrebne teškoće ni sebi ni njemu. Iako imamo suprotne pozicije ipak je, u obostranom interesu, moguća izvjesna saradnja. Sve se da nekako popraviti i urediti. Poslije te i drugih uspjeha ljujućih teme, i pošto sam mu ispričao svoju priču, opita me iznenada: "Poznajete li vi Rizu Golalića"? - "Ne", odgovorio sam mu odmah, ne trepnuvši. - "A da li poznajete nekoga na ovoj slici?", slijedilo je munjevito drugo pitanje. Pokazivao mi je na jednoj fotografiji grupu mladića među kojima sam odmah ugledao Rizu.

Bio je uvjeren da će me uhvatiti već u prvom ili drugom potezu. U prvom, ako kažem da poznajem Golalića, za koga, ovde već evidentiranog, nema sumnje da je pošao u Šum. U drugom, ako kažem da ga ne poznajem, jer tada će me uhvatiti u laži, pošto misli da nije nikakav problem dokazati da se poznajemo. Ako se poznajemo, i ako sam bio s njim na Starčevici kad je polazio u Šum, onda ili sam mu pomagao u tome, ili sam takođe i ja pošao u Šumu zajedno s njim.

Posle sam malo razgledao sliku, odgovorio sam: "Ne, ne poznajem nikoga". A onda, dok sam mu vraćao fotografiju, kao da sam ga tek u tom trenutku s mukom prepoznao, pokazujući pritom na Rizu uviđajući: "Ah, da, prepoznao sam ovoga. To je onaj čovjek s kojim sam se sreo gore, na Starčevici".

"Pa vi ste išli zajedno i pričali, vi se poznajete", insistirao je Bogojevski.

"Kada sam ga gore sreo, mislio sam da i on šeta, kao i ja. Nije mi bilo čudno što je poveo razgovor sa mnom. Kada se tako, negdje na osami, sretnu dva čovjeka, to mi izgleda sasvim prirodno. Ali se nismo formalno predstavili jedan drugom. Ako je komunist,

i ako je pošao u šunu, onda mi je jasno zašto mi je pristupio. Utjecao je, pošto sam mu se našao na putu, da kroz razgovor pokuša sa mnom, kako bi se znao reknuti. Sad mi je jasno i to što se držao toliko pozadi, iza mene i onog mladića, kada sam ja pošao nazad u grad."

Pošto su mi se tako izjavile glavne pitanja, ni ostala, koja je za taj dan pripremio, nisu mogla proći bolje. A ja sam uspio da se sasvim uživim u ulogu dobroćudnog naivčine, koji sa "razumijevanjem" za ne baš ugodnu dužnost policije "preduzetljivo" odgovara na sva njena pitanja i "trudi" se, koliko god može, da joj "pomogne" u rasvjetljavanju slučaja kojeg je samo "olučajni" svjedok.

Tako sam i u prvom susretu s Bogojevekin uspio da sačuvam svoj unutrašnji mir i još više učvrstim svoje samopouzdanje. U takvim okolnostima, a budući da je ulog sam život, oči ove vide, uši ove čuju, mozak glatko funkcionira, lukavstva protivnika se proniru. Brine me, međutim, kako će biti u oludačnim "rundama", kada oni okrenu list. Da bih ih i s te strane još unapred malo obeshrabrio, i Makaru i Bogojevskom sam se već "potužio", onako uzgred, i kao nekada svom, da su me prilikom hapšenja i prvog saslušanja toliko premlatili, da mi ne bi trebalo ni blizu još toliko, pa da me sasvim detuku. I na taj način, posredno, sugerisao sam im da sam nevin, a odnosno da se ne radi o tome da sam otporan na batine, već o tome da ni pod batinama ne mogu reći nešto što ne znam, ili priznati nešto što nisam učinio, niti imati namjeru da učinim.

Hamzeliju Galijaševića otac je uspio izvući iz policijskog zatvora već drugog dana poslije hapšenja. Za to su se bili zauzeli, kako smo poslije saznali, Hilmija Božlajić, ministar u vladi NDH, i Ademaga Hebić, ustaški "doglavnik" u Zagrebu, inače rodom iz Tešnja, odakle su i Galijaševići. Pošto je bio među nama najmladji, imao

je svega 16 godina, agenti ustaškog redarstva su mislili da od njega mogu najlakše i najprije izvući priznanje, bilo lukavstvom, bilo pritiskom. Zato su ga, pošto se nama nije išlo, ponovo uhapsili. Ali ni u drugoj seriji ispitivanja nisu uspjeli od njega ništa dobiti. Držao se čvrsto svoje prvobitne priče, pa je poslije dva dana, na intervenciju ^{pomenutih} istih ličnosti, bio opet pušten.

Za mene, u samici, bilo je veoma važno da znam kako se drže ostali. U tome me je nenadano pomogao i sam Bogojevski. Ili me je agent doveo nešto ranije, ili se Bogojevski preračunao, pred njegovu kancelariju smo stigli baš u momentu kada je iz nje izlazio Galijašević. Trenutak kasnije izađe sa njim Bogojevski. Kao da je tek tada našao alabu tačku u njegovoj odbrani, i pitanje na koje u nekoj muci naći zadovoljavajući odgovor, Bogojevski mu se preda mnom obrati: "Ne može biti da nisi znao šta je u vreći. Čim si je uprtio, morao si znati šta je u njoj. Kao što si znao - po tome kako ti su lica ledja i koliko je teška - da u njoj nisu krompiri, niti vuna, niti brašno, tako si isto morao znati, osjetiti da su u njoj bombe i municija".

"Nisam ih mogao osjetiti - odvrati mu odmah Galijašević - jer kao što sam poslije vidjeo, to je bilo umotano u veš. Ako je vreća bila teža nego što je inače veš, nešto je u njoj šušnalo, ~~pa sam mislio da tu ima i knjiga~~, pa sam mislio da tu ima i knjiga. A i one su teške".

Na to je Bogojevski odmahnuo rukom i naredio agentu da ga odvede. Meni je i toliko bilo dovoljno da shvatim da policija još nije krenula sa mrtve tačke.

Primjetno uznudjen i zadihan, kao da je upravo tog trenutka

stigao trčeci od nekuda iz daleka,, u kancelariju Bogojevskog upade onaj monah iz Gernovićeve knjižare. Gore od toga moglo je biti samo to da sam namjesto njega ugledao Golalića ili Zubovića. Pošto se neugrupo uklonitio i desnu ruku izbacio na pozdrav, sa povišenim glasom, punim uslužničke uzbuđenosti, uzviknu: "Za čom ~~"spremni"~~" Bez imalo oduševljenja, uz pokret ruke kao da mu odmahuje, Bogojevski odvrati: "Spremni"!

Dok su se tako pozdravljali, meni se tlo ljuljalo pod nogama. Taj me je onog dana vidjeo sa svima, tamo, preko Vrbasa. ⁴

- "Poznajete li vi ovog čovjeka"? upita ga Bogojevski, pokazujući na mene. - "Da", odgovori on s neskrivenim zadovoljstvom. "To je Vojin Hadžistević". - "A poznajete li vi njega"? obrati mi se Bogojevski ležanim glasom koji nije obćavao ništa dobro. "Da, poznajem ga iz vidjenja. Radi u knjižari Alije Gernovića".

- "Sada mi recite gdje, u koje vrijeme i s kim ste vidjeli Hadžistevića na dan 27 avgusta", obrati se Bogojevski ponova Gernovićevom monku.

- "27 avgusta, nekoliko minuta poslije deset časova, vidjeo sam ga preko Vrbasa, preko puta klanice, ispod oraha. Bio je sa Golalićem, Zubovićem i još nekom djevojkom".

Čin sam ga ugledao, bilo mi je odmah jasno zbog čega je tu, bilo da je njihov agent, bilo običan doušnik. Još samo neki trenutak, pomislio sam tada, i sva moja dosadašnja odbrana srušila se kao kula od karata. I pored toga, međjutim, bilo mi je jasno i to da moram poricati sve što bude za mene izjavio, bez obzira na to što nema više nikakvih izgleda da mi se bilo šta povjeruje. Ali u momentu kada je porenuo vrijeme u koje me je vidjeo preko Vrbasa, u društvu sa ostalim, osjetio sam odjedanput olakšanje.

"To nije tačno. Mora da me je e nekim pobrkao. Ja tamo nikada ne idem", odgovorio sam mirno. Nisam htjeo da se odmah uhvatim za vrijeme. Naglasio sam nešto što je istina - da tamo nikada ne idem - ali što je ustvari, sa onom što se pita, nebitno.

"Pogledajte ga još jedanput dobro", obrati mu se ponovo Bogojevski. "Jeste li sigurni da ste vidjeli baš njega, sa pomenutim licima, ipak Vrbaša, nekoliko minuta ^{poslije} ~~prije~~ 18 časova"? Pošto je još jedanput ponovio prvobitnu izjavu, Gernovičev momak je dodao: "Bili su mi odmah sumnjivi. Zato sam pogledao na sat. Otuda znam kada je to tačno bilo".

"U to vrijeme bio sam u centru grada. Nosio sam cipele na popravak. Majstor će se lako sjetiti vremena. Odmah za mnom je ^{moment izlaska} zatvorio radnju", odgovorio sam ponovo s istom mirnošću. 7

Bogojevski je odmah tražio da mu opišem cipele. Morao sam mu novesti i kako iznutra izgledaju, gdje i kako im je postrojena postava. Poslije toga poslao me je natrag, u ćeliju. Bio sam uvjeren da će se naći u nedoumici kada mu majstor potvrdi moje navode. Tako će se usput potvrditi i moje objašnjenje, na koje se ni u policiji, ni ovdje nisu obazirali, zašto sam usred ljeta šetao u ba-
kandžama. Tvrdio sam da nisam imao šta drugo obući kada sam doo na popravak plitke cipele.

Pošto me o svemu tome nisu više ništa pitali, zaključio sam da je suđenje na kraju ispalilo u moju korist. Bogojevski je pogriješio što je zajedno sa doušnikom insistirao i na vremenu u koje sam vidjen. Kako je doušnikov sat mogao biti brži, a majstorov ^(sprov) ~~brži~~ - i kako sam na biciklu mogao do centra otići za nekoliko minuta - moglo je ispasti da se u "isto" vrijeme nalazim i preko Vrbaša, pod lipama, i u centru grada, kod majstora. Kako nisam imao

bicikl, vjerovatno su mislili samo na vrijeme koje je potrebno pje-
 šaku da savlada razdaljinu između te dvije tačke, a isпустиili su
 iz vida da sam se mogao poslužiti tuđim biciklom. Zato se moglo
 desiti da izjava obučara - uz moje cipele kod njega kao opipljiv
 dokaz za ono što sam tvrdio - prevagne izjavu doušnika, koji se mo-
 gao pozivati samo na svoje dobre čai.

Evo nas najzad svih zajedno u istoj ćeliji. Ne znači li to
 da je istraga završena? Namjesto Hamzalije Galijaševića, koga je o-
 tme uspio ponova isvući napuljem tu je sada, sa nama, Mišo Stupar.

Dani sporo prolaze.

Cesto raspravljamo o tome, kako smo bili loše sreće, kako
 događaji mogu nekada da krenu, iznenada, u sasvim suprotnom smje-
 ru. Bilo je dovoljno da se ne prešviti i ne sinkronizira nekoliko
 na oko bitnih stvari, pa da se, uz naše neiskustvo i odsustvo naj-
 nužnije opreznosti, namjesto u šumi rađamo u zatvoru.

Ipak, u mislima i razgovoru najčešće smo s našim na slobodi.
 Negodjamo šta rade i, posebno, šta misle o nama. Pitamo se da
 li oni, koji su već u šumi, mogu uopšte znati kakva je to sreća bi-
 ti gore, imati pušku u ruci, pa makar da su izloženi stotruke bro-
 jnšim neprijatelju. Svoj život mogu oni da naplate neprijateljskih
 him, a s nama neprijatelj može da radi šta hoće, ne pružajući nam
 pri tome mogućnost ni da ga bar rubina dobro dohvatimo. Utjehu na-
 lazimo u tome da to što su uhvatili nas četvoricu nije ništa prema
 onome koliko je naših na slobodi i van neprijateljskog domašaja, po
 šumama, i, posebno, u tome da će naše ideje na kraju pobijediti i da
 će nas naši drugovi stotruke ocvetiti.

Ponekad maštamo i o tome kako bi to bilo divno kada bi nas,
 i bet čuda, pozatvarali u Crnu kuću, na bilo kakvo i koliko robija-

nje..Ali niko i ne pomišlja da bi se tako nešto moglo i stvarno dogoditi. Likvidirao nas kada i kako to budu željeli, bez obzira na to što u istrazi nisu dokazali našu krivicu. Niko se ne zanosi da to nešto znači, niti sumnja da je ustašama i bez našeg priznanja jasno ko smo i šta treba da urade s nama. Zna takve kao što smo mi u NDH vremenom već samo smrtne kazna.

Dok smo mi tako maštali, ili otvoreno gledali u oči onome šta nas čeka, došla se Zora Kovačević, kako mi je poslije pričala, zanesila planovima o akciji za naše nasilno oslobođanje iz zatvora. Nije soničko mogla, kaže, pomiriti sa činjenicom da se mi bespomoćni nalazimo u rukama neprijatelja, a da su ona i drugi u isto vrijeme na slobodi pasivni posmatrači naše sudbine. ~~Kakav je to~~
~~gledanje na slobodu~~
Kao što su borci dužni da čine sve da bi sa bojišta izvukli ranjenog druga, tako su i oni na slobodi, po njenom mišljenju, dužni da čine sve da bi iz zatvora spasli svoje uhapšene drugove. Kada sam joj govorio da smo nas četvorica bili, zapravo, onaj "jedan za sve", odgovarala mi je da su ona i drugi morali da postupaju po devizi "svi za jednog". 9

Jedno večeri, usred priče o našim, onim u gradu i onim u šumi, u zatvorskom dvorištu nastala neka trka i ču se dovikivanje. Ubrzo razaznašmo o čemu se radi. U dvorištu je i neki magacin sa benzinom, pa nekoliko ustaša dovikuju magacionera. Iz njihovog razgovora vidimo da su tek stigli iz Mrkonjić Grada, sa kamionima, i da traže benzin.. Dok uzimaju benzin pričaju, iz sveg glasa, magacioneru i našim stražarima kako su po selima, oko Mrkonjić Grada, palili i ubijali - "Satgerali ih mi u jednu kuću, pa je podpalili.." - "Haha, haha, haha..", proviđa ga jedan grohotnim smijehom. - "Ka-

Ono čime sam se tada bavio, u VII i VIII razredu gimnazije, bilo je takve prirode da sam se morao čuvati svakog otvorenijeg istupanja i kompromitovanja. Vođio sam ilegalnu SKOJ-evsku biblioteku.

Bojeći se kakvog ispitivanja majka je izbjegovala susret sa Bogojevskim. Ipak, jednog dana, kada mi je donosila ručak, on ju je presreo i pitao koliko imam cipela. Ona se toliko uplašila, da mi sama poslije nije znala šta mi je sve govorila. Odmah je prvu osjetila da provjerava neki moj iskaz, pa se bojala da svojom izjavom ne demantuje moju. Kuvala mi je koješta, izbjegavajući da se jasno izrazi. Najzad, da bi dobila nekakav predah, počela mi je pričati kako živimo dosta skromno, pošto je ostala rano bez muža, pa mora sama izdržavati i školovati mene i mlađjeg brata. Bogojevski je to, kako izgleda, shvatio kao objašnjenje zašto pored zimskih cipela imam samo još jedne za sve ostale sezone, pa ju je najzad ostavio na miru. Pošto sam onom epizodom sa obučeren uspjehom opovrgnut tvrdjenje Gornovićevo monaha, da me je viđeo sa onom grupom preko Vrbasa, što je u datom slučaju bilo i najbitnije, to je sama činjenica što sam imao zimske cipele na nogama izgubila svaki značaj. To je, vjerovatno, bio razlog što se Bogojevski zadovoljio samo time da usmeta moju majku i što je propustio da i stvarno provjeri u našem stanu neman li još neke cipele.

Kada su me, poslije desetak dana pauze u saslušavanju, ponova pozvali kod Bogojevskog, osjećao sam se veoma nelagodno. Mislio sam šta li su sada pronašli novo i neće li me čine iznenaditi.

"Evo, potpišite ovaj", pokazuje mi Bogojevski nekakve hartije, i odmah zatim nastavlja: "Idete kući. I da znate, dobro ste prošli. Moglo se to i drukčije svršiti. Imali ste veliku, veliku sreću. A sada pamet u glavu. Držite se daleko od svega što bi vas moglo ponovo dovesti kod nas."

Dok slušam njegove dvosmislene riječi razmišljam o tome kakva li je ta klopka sada. Nemoguće je da me odistinski pušta. Ipak, moram se držati uloge koju sam i do sad izigravao. Trudim se da izgledam kao čovjek koji je, budući nevin, još od početka bio uvjeren u takav ishod. Stoga se na meni, ni na trenutak, nije mogao vidjeti nikakva promjena, nikakav znak niti iznenađenja, niti radovanja, niti žurbe. Ukoliko je ovo, kako mislim, nekakva proba sa mnom, suprotnim ponašanjem samo bih učvrstio njihove sumnje. A ne želim ni da mi pružim priliku da mi se u momentu obrta, koga očekujem svaki čas, potanjenne. Ukoliko me, kakvim čudom, napeta pušta, bilo kakav znak iznenađenja, radosti, žurbe, ili neke druge nesmotrenosti, može ga navesti na pomisao da je pogriješio i da me treba zadržati.

Bogojevski je završio svoju priču, a ja još uvijek ne znam na čemu sam. Potpisao sam nekakav dokument o puštanju na slobodu i revers da sam primio novčanik i druge sitnice koje su mi oduzeli prilikom hapšenja, i ne znam šta bi sada trebalo da činim. Očekujem svakog trenutka preokret, nešto čine hoće da me iznenađi. Najbolje razmišljam da je to ostavljeno za neki momenat kasnije i da je već krajnje vrijeme da, shodno svojoj dosadašnjoj ulozi, Bogojevskom pružim ruku i zahvaljujući se ljubazno pozdravim.

Ali namjerno da se vratim u ćeliju, po trenutak i ostale svoje stvari, odmah se upućujem kapiji, izlaz na ulicu. Ako me stvarno puštaju, svakog momenta mogu shvatiti da su pogriješili. Zato ne smijem izgubiti nepotrebno ni jednu sekundu. Dok se, savladavajući čučen nedjeljivu želju da potrdim, laganim korakom udaljavam od ustaškog zadržavanja, razmišljam kako treba da postupim u slučaju da me pozovu da stanem. Ne smijem da se okrenem, ali osmatram cestu, kuće i dvorišta ispred sebe i procjenjujem u svakom trenutku da bi

tog trenutka bilo najbolje da bježe, ako bi trebalo. Poslije prvog skretanja, iza ugla, opružen korak koliko god više mogu. Naram se što prije negdje skloniti. I ne smijem in više nikada živ pasti u ruke.

Istog dana, poslije ponoći, pušteni su Stupar i Kresić, a sutradan i Radislić. ¹⁰

Još dok smo bili u zatvoru, Djidara, Zubović, Plivac, Golalić i Tišma su uspjeli da se prebace u šumu, a Galijašević skloni u tešanj. Jedan po jedan, izšli smo zatim i mi ostali. Ali ni tada ne bez peripetije. ¹¹

4a) Kao sam rekao ranije, taj policajac doista, kao je rekao, bio je Galijašević. Za vrijeme rata je na Bryjalovici, 1944, ubijen i pogubljen.

~~Upravo sam rekao ranije, taj policajac doista, kao je rekao, bio je Galijašević. Za vrijeme rata je na Bryjalovici, 1944, ubijen i pogubljen.~~

Vjerovatno je pošao za nama na inicijativu civila, a tim da ne ide dalje od one okuke i na koje se gubi pogled na grad. Na to upućuje činjenica da mi civil nije išao mnogo dalje, pa se zatim počeo vraćati. Na tom vijeku uspona uz Staroševicu, okrenutom gradu, policajac se mogao najsigurnije i utoliko prije što je imao daleko ispred sebe civila kao isvidjaca. Nadali su se da otuđa mogu još dozvati Plivca i namamiti ga da se vrati. Tako se desilo, sticajem više okolnosti, da u klopku pripremljenu za Plivca upadnemo ja i Galalić.

4. Prvih momenata poslije hvatanja se ne sjećam - piše Galijašević u već citiranom pismu - kao ni čitavog dijela puta do karaula kod mosta. Sve je prošlo kao u nekom polusnu. Ja sam gurao bicikl na kojem se nalazila vreća. Sa Kresićem nisam mogao ništa razgovarati. Prvih momenata nisam mogao ni razmišljati. I tek valjda pred karaulom "skontao" sam priču o Mirku Kovačeviću. Znao sam da je Mirko otišao u šumu, možda 1-2 mjeseca ranije, te da mu policija ne može ništa. Također sam smatrao da ne može naškoditi ni njegovim, jer sam bio siguran da mu u kući neće pronaći ništa. Možda mi je Mirko pao na um, jer je njegova sestra Zora došla da me obavjesti o mom zadatku. Vjerovatno mi zbog toga nije pao na um neko drugi, iako sam znao dosta drugova koji su otišli u šumu, pošto sam učestvovao u njihovom praćenju kroz grad /Duško Koščica, braća Barići i dr./."

4a

5 Galijašević je tu noć bio zajedno sa Kresićem. Sutradan su ih rastavili i Galijašević je ostao sam u ćeliji. Izgleda da su nas tu noć u Upravi policije ispitivali istim redom kao u karauli kod mosta. U već citiranom pismu Galijašević o tome piše:

niti smo šta pričali. Negdje na izlazu iz Stupnice, okrenuo je lijevo, na jednu travnatu stazu, između bašta, a ja sa njim. Stotinjak metara od ceste, ili nešto više, sašao je iz jedne kuće. Kad sam došao do ugla, njega su već uhvatili. Bila su to dva policajca i jedan civil. Pokušao sam da okrenem bicikl, ali sam pao. U to su oni došli i uhvatili me. Onaj civil izgleda da je stanovao tu negdje. Nije išao s nama u policijsku karanulu. Koliko se sjećam, izgleda da je on primjetio kretanje naše grupe prema Starčevici i obavjestio policiju, te su, valjda, jednu grupu policajaca poslali za nama, a drugu pred nas."

Is činjenica koje iznosi Galijašević i činjenice da je sa nama, na Starčevicu, išao samo jedan policajac, izlazi da su sa civilom, koji nas je prijavio, pošli prvo, u jednoj grupi, tri policajca. Kad su stigli do one kuće pod Starčevicom, pored koje smo sigurno i mi prošli, i pored koje su morali sa nama proći Kresić i Galijašević, nastali su da vide hoće li još neko naići. Kad je naišao Kresić, zaustavili su ga i zadržali, kao što bi učinili i sa svakim drugim koji bi naišao tim putem, s tim da poslije provjere da li neko od takvih ima nekakvu vezu s nama, koji smo već otišli uz Starčevicu. Pokušavši da se vrati, kad je ugledao policiju, Galijašević je samo još više okrenuo njihovu pažnju, ali ne samo na sebe, već i na Kresića, koji se vozio na biciklu četrdesetak koraka ispred njega. Po tome što su ih odmah povelu u karanulu, može se zaključiti da nisu očekivali da će poslije toga još neko naići za nama.

Može se samo nagađati zašto je, poslije toga, za nama postavio samo jedan policajac. Jer kad su smatrali da dvojicu dječaka treba da vade, kroz sam grad, dvojica policajaca /stoga se možda Galijaševiću danas čini da su ih i dočekala dvojica/, čemu se onda mogao nadati, izvan grada, protiv naš šesterice, samo jedan policajac? Pogotovo kad smo uz Starčevicu prošli toliko prije, da nas ni trčaći ne bi mogao stići.

P r i m j e d b e

1 Pod izrazom "Preko Vrbasa" Banjalučani su prije rata podrazumjevali dio grada na desnoj obali Vrbasa. Na toj strani, na desnoj obali, nalazilo se, iznad poznate banjalučke vrbaske plaže Halilovac, nekoliko krošnjatih stabala oraha, pod kojima je uvijek bilo hladovine, tako da je i pojam "Orasi" i "Pod orasima" bilo poznato obilježje određenog mjesta.

2 Sličan problem sa majkom, samo nešto kasnije, imaće i Hamzalija Galijašević. "Bili smo svi na okupu, za ručkom, šta li, kada je neko zazvonio. Izašao sam da vidim ko je. Na vratima je bila Zora Kovačević. Rekla mi je da idem kod Nade Valenčić, gdje ću dobiti bicikl i nešto što treba da prenesem do Salihagića kuće. Tamo će me sačekati Mile Kresić, pa dalje treba da idem za njim. Rekao sam joj da ću odmah poći. Od Nade Valenčić sam i ranije prenosio stvari, prikupljene za partizane, od kuće Maglajlića ili Zdrave Korde, učenice VIII razreda gimnazije. Kad sam se vratio u sobu morao sam se dovi-jati da me puste. Ali majka mi nikako ne da. Kao da je nešto predosjećala. Tek kad sam slagao da mi neki drugovi idu za Srbiju, pa hoću da ih ispratim, popustila je, na navaljivanje oca, i dozvolila mi da izadjem. Sestrama, Zibi i Šemsi, rekao sam na brzinu o čemu se radi." (Iz pisma H. Galijaševića, od 10. 6. 1972)

3 Kako su Galijašević i Kresić pali u ruke policije? "Otišao sam - sjeća se Galijašević u pomenutom pismu - kod Nade Valenčić. Dobio sam od nje bicikl i jednu vreću napunjenu do nešto iznad polovine. I jedno i drugo je bilo pregolemo za mene, pa sam se morao često zasutavljati i popravljati vreću. Kad sam naišao na Salihagića kuću, Kresić je krenuo na svom biciklu. Nije me sačekao,

"Dok su me saslušavali, dobio sam nekoliko šamara. Mislim da je to bio Blaž Gutić. Psovao mi je majku i govorio šta ja imam zajedničko sa "srpskom bandom", kada sam Hrvat i potičem iz solidne muslimanske porodice. A ja sam stalno ostajao na priči o Mirku Kovačeviću.

6. "Sjećam se jednog detalja - piše dalje Galijašević - kada sam bio zajedno sa Kresićem. Neka žena nam je ubacila u čeliju ceduljicu, rekaći da je uhapšen i Stupar. Na cedulji je pisalo da je do sada sve išlo dobro i da tako nastavimo i dalje. Nikada poslije nisam doznao ko nam je dobio tu ceduljicu."

7. Iz sačuvanih dokumenata banjalučke policije, koja se nalazi u Arhivu Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, vidi se da se taj Garmovićev momak zvao Nijaz ~~Štarković~~ Ragibović.

8. Naša mi nisu poznate sve činjenice, od kojih će mnoge ostati zauvijek nepoznate jer nema toliko drugova koji su učestvovali u organizaciji našeg izlaska - pa nije moguće ulaziti u potrebnu analizu našeg neuspjeha - očigledno je da je do njega došlo stoga /1/ što je pronošenje vreće sa municijom i drugim stvarima za odred kasnilo više od šest sati i /2/ što se naš polazak iz grada nepotrebno i kruto vezivao za tu akciju.

Ako je do prvog moglo doći i usled nekog nesporazuma, više sile, nečijeg nehata, pa čak i nesavjesnosti, do drugog je došlo, nesumnjivo, greškom onih koji su neposredno rukovođili našim izlaskom.

Onolikim zadržavanjem ispod Orah, i poslije na samoj Starčevici - u isčekivanju vreće za odred - nepotrebno i nedopustivo su se izlagali opasnosti ne samo oni koji su tog dana polazili u partizane, već i svi drugi, partijska i skojevska organizacija, koje su stajale iza svega toga. Moralo se poći u zakazano vrijeme, kada su se na tako otvorenom i izloženom

prestoru skupili toliki drugovi - oni koji izlaze i oni koji ih prate - bez obzira na to što nije stigla i ta vreća za odred.

Prava je sreća što nas niko od tolikih, koji su nas vidjeli ispod Orah, pa ni onaj Garmovićev momak - koji se pojavio kao svjedok tek kada smo uhapšeni - nije prijavio policiji, ne bar blagovremeno, čim nas je tamo vidio. U protivnom slučaju policiji bi se pružila šansa da pohvata cijelu grupu i one koji su je pratili. Tada, sigurno, ne bi bilo ni onog "kolektivnog" saslušavanja, ni toga da niko "ne poznaje" nikoga. Što - kada je ona greška već učinjena - nije došlo i do toga, i svega drugog što je iz toga mogle da proizajde za nas i partijsku i skojevsku organizaciju u gradu, može se zahvaliti činjenici da nas je prijavio tek onaj civil ispod Starčevice, kada je, s obzirom na vrijeme potrebno da se stigne do policijske karanle i nazad, bilo kasno za neku uspješniju policijsku intervenciju.

U nekim drugim okolnostima, uz kretanje bez nepotrebnog i nedopustivog zadržavanja - kada se jedanput već krenulo - mi bismo do dolaska policije toliko odmakli, da bi ona, i pored one prijave, ostala praznih ruku, čak i kada bi smjela da ide za nama i malo dalje izvan grada. Policija je postigla izvjestan uspjeh zahvaljujući samo tome, što Galijašević nije stigao sa vrećom ni u momentu kada smo, poslije skoro šest sati čekanja ispod Orah, najzad krenuli i počeli se penjati uz Starčevicu, pa ni nešto kasnije, već cijeli sat poslije našeg prolaska, kada je policija stigla pod Starčevicu.

9 Sigurno je u našim redovima bilo još takvih kao što je bila Zora Kovačević. Ali nisam poznavao nekoga ko je mogao da je nadmaši u aru snosti i u ličnosti, ko je mogao da bude u svojoj prirodi i više poštovanja i ušedne nadi, ko je imao više voline i ljubavi za svoje srodnce i ko je mogao da bude u svojoj prirodi i voljen više od sebe. Nisam, dakle, mogao da ga nadmašim u aru snosti i ličnosti, ali u drugom, u tome da je bio u svojoj prirodi i voljen više od sebe. Nisam, dakle, mogao da ga nadmašim u aru snosti i ličnosti, ali u drugom, u tome da je bio u svojoj prirodi i voljen više od sebe. Nisam, dakle, mogao da ga nadmašim u aru snosti i ličnosti, ali u drugom, u tome da je bio u svojoj prirodi i voljen više od sebe.

govoru o njoj, mogu je predstaviti čak nestvarnom i bezličnom. A njeno drugarstvo je, međutim, bilo osobito, ona mu je davala nečega svog posebnog. Takva je, svojevrsna, bila i njena dobrotu, i njena skromnost, i sve drugo, pa je tako bila i junak i heroj na jedan svoj osobit način. U svojoj ličnosti, ona je, ne izdavajući se s po-
(kao u mnogim drugim stvarima)
lja ni u čemu od nas, spajala na jedan svoj, poseban, neponovljiv način, sve ono čovječno čemu smo tada težili svi mi mladi komunisti, vaspitani u SKOJ-evskoj organizaciji ili pod njenim okriljem.

Kakva je bila u svakodnevnom životu, takva je bila i u svom pred-
smrtnom času: "Zoru smo našli u vojničkim pantalonama i zelenoj nje-
mačkoj bluzi koju je zarobila u bici za Bihać. Ležala je mrtva, sa
crvenim komesarskim znacima na rukavima, u strani pored još nerazli-
staog grma. Najprije je bila ranjena u kuk. Nije mogla dalje... Te-
ško ranjena izvukla je iz svoje komesarske torbice parče hartije i
zapisala svoje posljednje riječi: "Za slobodu sam se borila, za slobodu
umirem". Drugo neprijateljsko zrno je bilo smrtonosno, pogodilo
je pravo u čelo. Dogodilo se to prilikom probijanja XII krajiške bri-
gade iz neprijateljskog obruča, u proljeće 1943. godine - po sjećanju
Slavka Odića, 1. aprila - u Rujiškoj, ispod Gakovića kuća. Sahranje-
na je, dva dana docnije, zajedno sa Vahidom Maglajčić, na rujiškom
grobљу. /Svetožar Čulibrk, Zapisi sa Grmeča, Prosveta, Beograd,
1964. str. 143-144./

Sjećajući se toga, ovih dana, Čulibrk mi je ispričao kako je Zo-
ra, dok je bila u XII krajiškoj, najviše volila da priča o svojoj
Banjoj Luci, o II krajiškoj i četi banjalučano u njoj, u čijem sasta-
vu je pre to a i sama bila, i, posebno, o tome kako će izvesti onaj
dan kada će se vratiti u svoj oslobođeni grad. Uvijek je zamišljala
kako će u Banda Luku, zajedno sa ostalim banjalučanima, ući u kamio-
nima punim crvenih zastave i cvijeća...

Teško je naći pravi odgovor na pitanje kako je došlo do toga da
pored Galijaševića puste i nas ostale. Jer u to vrijeme Nezavis-
noj Državi Hrvatskoj nije bio nikakav problem da nas likvidira

i kada ne bi mogla naći za to nekakav pravni osnov. Možda ustaška vlast u gradu još nije bila dovoljno organizovana i iskusna; ~~možda to možemo zahvaliti~~ možda to možemo zahvaliti podjeljenosti redovne policija, koja nas je uhvatila, i specijalne /UNS-a/, koja je ponajviše preuzela istragu; a možda svemu tome po malo i još načen trećem. Ja sam bio uvjeren da su nas pustili, znajući dobro ko smo, da bi nas pratili, otkrili naše veze, i da bi nas, pošto bismo ih naveli na trag organizacije, sve ponovo pohapsili. Ali, bilo kako bilo, sigurno je da su, uz ostale okolnosti, bile prvenstveno dvije stvari. Prvo, svi smo znali prve izjave ostalih i tih izjava smo se držali i kasnije. Drugo, iz Galijaševića, kod koga su jedina našli kompromitujući materijal, stajale su, uz njegovu zgodnu "priču", intervencije jednog ustaškog ministra i jednog Pavelićevog "doglavnika", a njegov slučaj je bilo teško odvojiti od našeg.

- 12 Od drugova i drugarica, spomenutih u ovom sjećanju, u partizanskim jedinicama su poginuli Zora i Mirko Kovačević, Želimir i Branimir Barić, Rizo Golalić, Muharem Plivac, Mile Kresić, Mišo Stupar /zarobljen kao bolesnik na Kozari i ubijen u logoru/, Jožo Nemec, Ziba Galijašević i Duško Koščica. Ustaše su uhapsile i streljale Ivicu Mažara, Zdravku Kordin i Fahru Mahića. Nikica Pavlić, obolao od tifusa, izvršio samoubistvo u partizanskoj bolnici. Rat su preživjeli Vojo Radišić, Milutin Zubović, Hamza-lija i Semsa Galijašević, Danilo Djidara, Gordana Kovačević, Mirko Bgban i Nada Valenčić. Vojo Tišma je zarobljen i odveden u ~~logor u Njemačkoj, gdje je preživio rat. (Prema nekim podacima ostao je van zemlje po zadatku, da bi mu se docnije izgubio sva-~~ logor u Njemačkoj, gdje je preživio rat. (Prema nekim podacima ostao je van zemlje po zadatku, da bi mu se docnije izgubio sva-ki trag.)